

Het orgel en de organist in de Nederlandstalige literatuur – een inventarisatie

(Ruud Hoogenboom)

Tijdens de Internationale Orgelweek Vlaardingen 2017 werd tijdens een diner-concertante afwisselend uit literaire romans met orgels, componisten en organisten verhaald, terwijl door Aad Zoutendijk het orgel werd bespeeld, waarbij de repertoirekeuze was afgestemd op de thematiek van de besproken boeken en hapjes. Een geweldige vondst.¹

Als vervolg hierop, zonder te pretenderen volledig te zijn, volgt hieronder een chronologisch overzicht over orgels, organisten en zelfs een orgelstemmer in de Nederlandstalige literatuur.²

20.000 mijlen onder zee (1870)

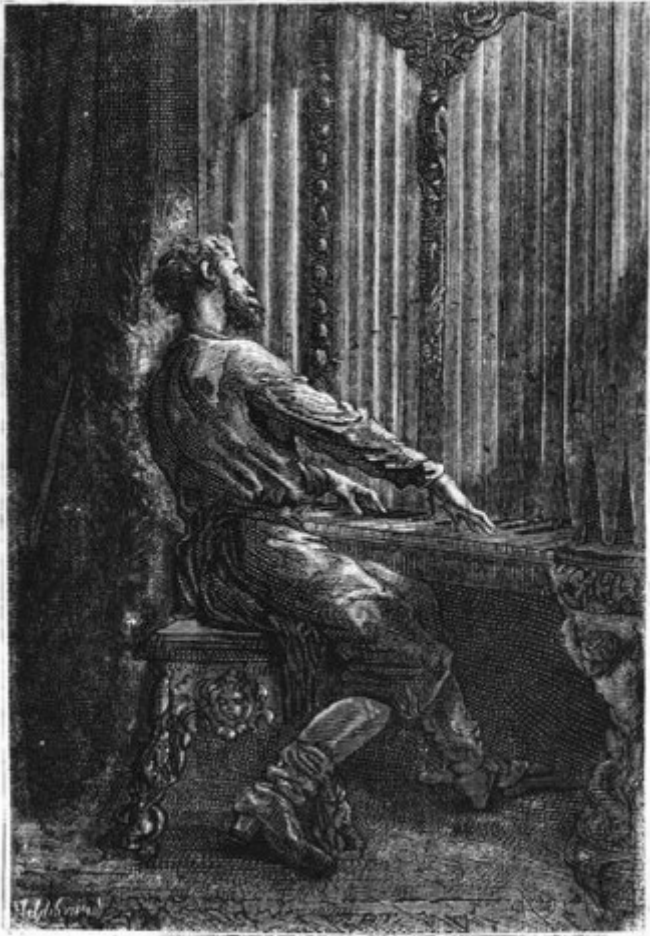
In dit boek van Jules Verne³ speelt hoofdpersoon Kapitein Nemo op het orgel. Wat gebeurt daar? De Nautilus komt in een 'maalstroom' terecht, waar het water, dat tussen de Faeröer-eilanden en de Lofoten (een eilandengroep bij Noorwegen) samengeperst wordt en met onvoorstelbaar geweld voort stroomt en een draaikolk vormt waar nog nooit een schip is uitgekomen. Het blijft onduidelijk of Nemo, die als het Spook van de Opera op een orgel zit te spelen, wanneer de duikboot door de maalstroom naar de diepten wordt getrokken, daar bewust naartoe is gevaren, maar men weet op tijd te ontkomen.

Op 7 juni 2021 verscheen van de hand van Magali Degrande op nieuwsblad.be "recensie 'Kapitein Nemo' van Winny Ang en Bart Verheyen: het orgel dat gedachten wegwaait". Dit naar aanleiding van een prentenboek als luisteravontuur. In 1954 was er al een verfilming van dit boek, waarin kapitein Nemo de Toccata en Fuga van Bach speelt op zijn orgel in het prachtige interieur van zijn duikboot Nautilus.⁴

Een exacte kopie van dit instrument is te vinden in Haunted Mansion in Disneyland Park in Californië.

Het orgel van kapitein Nemo in zijn duikboot Nautilus uit het originele boek

J'entendais résonner les sons de l'orgue. (Page 311.)

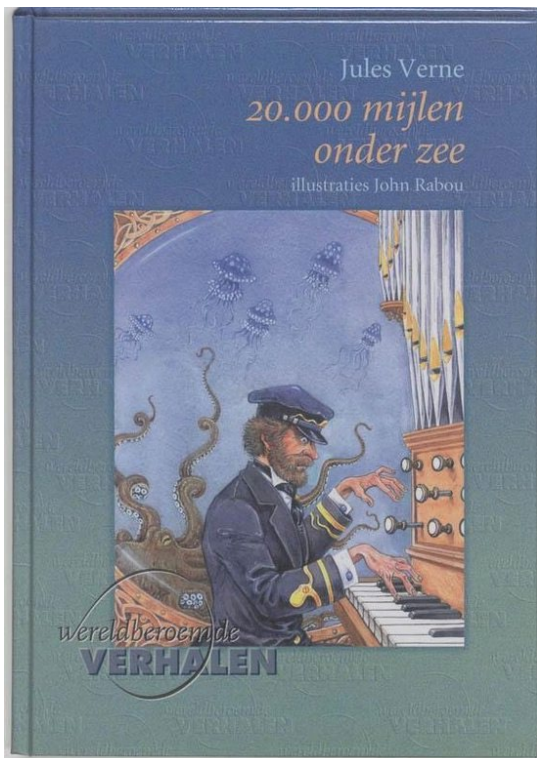
Kapitein Nemo bespeelt het orgel, illustratie uit verhaal 39 van '20.000 mijlen onder zee' van Jules Verne (1828-1905), gegraveerd door Henri Theophile Hildibrand (1824-97) Parijs, Hetzel, gepubliceerd in 1877

Een exacte kopie in Haunted Mansion in Disneyland Park Californië

Fragment uit de film (1954); bron: <https://disneyparks.disney.go.com/blog/2014/12/the-20000-leagues-under-the-sea-connection-to-the-haunted-mansion-at-disneyland-park/>)

De eerste druk van bovenstaand boek verscheen in juli 2004

Van de koele meren des doods (1900)

In hoofdstuk XIV uit deze psychologische roman van Frederik van Eeden is sprake van het huwelijk van Gerard en Hedwig: "Zij trouwde in de kerk en ook dat was voor haar zonder wijding. Eén oogenblik, toen zij binnentrad en het orgel Mendelssohns Bruilofts-Marsch aanhief, zoals gewoonte is, voelde zij een huivering alsof er tranen zouden komen en dat verheugde haar. Maar de aandoening was onmiddellijk verdord en er kwamen geen tranen. Zij moest lachen om twee gekke wit-geschilderde engeltjes bij 't orgel."

Een mei van vroomheid (1903)

In deze Vlaamse novelle van Maurits Sabbe wordt de jonge Free, organist van de O.L.V.-Kerk van Brugge, verliefd op zijn buurmeisje Bethjie. Die wil echter liever het klooster in, waar hij 'te laat' achter komt. Zijn verstokt celibataire oom, de oude Free, treedt vervolgens als rentenierende huisjesmelker in het huwelijk met de buurvrouw, moeder van Bethjie.⁵

Demian (1919/1971)

In 1919 schreef de Duitse schrijver Hermann Hesse (1877-1962) deze roman. De hoofdpersoon, Emil Sinclair (tevens de pseudoniem van Hesse in 1919) wordt hierin vertrouwd gemaakt met mystiek. Na vertrek uit de vertrouwde stad van zijn ouders komt Sinclair onder de invloed van een organist, Pistorius, die zich verdiept in allerlei oude mythologie en zijn filosofisch leidsman wordt. Hij wordt tot in het diepst van zijn hart geraakt door het orgelspel dat hij buiten, vanuit een kerk, hoort klinken. In deze 'Bildungsroman' meldt Pistorius, dat datgene wat je inwendig ziet en hoort pas het échte zien en horen is. Sinclair zegt tot de organist: "U speelt muziek, waarbij je merkt dat er iemand wrikt aan hemel en hel".

Dit boek is in 1971 bij De Bezige Bij uitgekomen in Nederlandse vertaling van M. en L. Coutinho onder de titel *Demian. De geschiedenis van Emil Sinclairs jeugd*.⁶

Blokken (1931)

Het boek *Blokken* van F. Bordewijk speelt zich af in een communistische stad in de toekomst. Het nationale muziekinstrument is het orgel. Op de rustdag is er in de volkshal een soort muziekfeest waarbij door één man twee uur lang op het orgel wordt gespeeld (en door een leger ambtenaren 'bestuurd wordt') en een lichtshow wordt gegeven.

Noch iets (jaren 30?)

In de bundel *Noch iets* van schrijver Cornelis Rijnsdorp wordt het verhaal verteld van Siliakus, die al 25 jaar organist is van Nederduitsch-Hervormde Gemeente in Geestdorp. Er worden allerlei plannen ontwikkeld om het dorp aan te laten sluiten op de moderne tijd, maar Siliakus heeft dat niet door. Ook beseft hij niet dat zijn getalenteerde oud-leerling Willem Doree hem van zijn organistenplaats gaat verdringen. En dat geschiedt. Als de dominee 'iets te fanatiek' preekt over het tiende gebod 'noch iets, dat Uws naasten is', zet Doree bij de tussenzang, Psalm 130 vers 1 en 2, een origineel opgezet en meesterlijk volgehouden 'de profundis' in.⁷

Een bruid in de morgen (1955)

Het toneelstuk *Een bruid in de morgen* (1955) van Hugo Claus kent een zekere Henri Pattini, een verarmde pianist, organist en componist. Hij is een keer in een theater uitgefloten toen hij daar orgel speelde en leeft sindsdien teruggetrokken.

Simon Vestdijk

Het is mij niet bekend of in de verhalen van Simon Vestdijk een orgel of organist een rol speelt. Wel op serieuze wijze in zijn muziekessays, waaronder *Hoe schrijft men over muziek*: “Het orgel is een toetsinstrument (manueel en pedaal), maar in zijn klankmogelijkheden veeleer het equivalent van een harmonieorkest, en koloristisch nog veel rijker dan dit”.⁸

Dubbelspel (1973)

Dit verhaal is van Frank Martinus Arion. Op een ochtend vertrekt Solema met een rugzak vol eten naar het huis van Janchi om met hem vreemd te gaan. Haar autoritaire man Manchi dacht dat ze in de kerk orgel zou spelen. Manchi wil graag toetreden tot de loge van Vrijmetselaars, mede omdat zij tegen het geloof zijn. Dit wordt voor hem een unieke kans om ook de afkeer tegen zijn vrouw Solema te uiten, die wel gelovig is en vaak speelt op het orgel tijdens de kerkdienst.

Het vrome volk (1974)

In de verhalenbundel van Maarten 't Hart mag in het vierde verhaal, ‘Handel’ geheten, de Ik-figuur zijn oom helpen met zijn werk. Hij zit in de orgelhandel en neemt ‘Ik’ mee naar zijn klanten waar deze op het orgel mag spelen om te horen hoe het klinkt. Zijn oom is echter niet eerlijk, want hij koopt het orgel voor weinig geld (omdat er van alles mis mee is) en verkoopt ze voor veel geld.

Kasper in de onderwereld (1974)

In deze roman van Hubert Lampo gaat Kasper, net als Orpheus, zijn geliefde zoeken in de onderwereld. In dit verhaal wordt hij door de pastoor gevraagd een orgel in zijn kapel te herstellen en deze neemt het karweitje aan om zijn gedachten wat te verzetten.

Stenen voor een ransuil (1978)

Dit boek van Maarten 't Hart speelt zich af in een gereformeerd milieu. Er komt, naast het kerkorgel ook pedofilie langs (en daar wil elke organist graag ver van uit de buurt blijven) in het eerste deel ‘De hoge zwaluwen’. Hoofdpersoon Ammer Stol komt via zijn vriendje Jan, die pianoles krijgt van meneer Brikke, in contact met deze organist. Als hij 13 jaar wordt mag hij op het kerkorgel spelen en krijgt hij orgelles van Brikke. Als hij voor het eerst orgel speelt, spelen de vingers buiten hem om en raakt hij zo geëmotioneerd door het geluid, dat hij luid huilend achterover valt. Ook wordt hij aangenomen als de nieuwe organist. Brikke gaat hem echter ook betasten en steeds nadrukkelijker vragen stellen over meisjes en zelfbevrediging. En tijdens een preek vraagt Brikke of Ammer zijn broek wil uitdoen. Brikke trekt Ammer af. Nóóit meer gaat hij naar Brikke.

De doodshoofdvlinder (1979)

In dit boek van Jan Wolkers speelt Jenny orgel bij een begrafenis, omdat ze gewoonlijk ‘orgel’ speelt in een nachtclub.

Moeder en zoon (1980)

In deze psychologische en erotische roman van Gerard 't Reve is deze auteur kort daarvoor zijn moeder kwijtgeraakt en ‘bekeert’ tot de Moederkerk. In deze roman ziet Reve een jongen, die hij gemakshalve Martijn noemt, die de lucht pompt voor het orgel. Dit prikkelt zijn seksuele fantasieën. Hij wordt verliefd op hem en noemt hem ‘liefdesbroertje’.

Jazz (1983)

In de ‘korte verhalenbundel’ *De Stier van Spangen* van Rien Vroegindewij staat het verhaal ‘Jazz’. Hierin openen de gebroeders Kerdul een jazzplatenzaak. “De enige muziekhandel die het dorp tot de

komst van de gebroeders telde, werd gedreven door een oudgeboren orgelbouwer aan het andere eind van de winkelstraat. Maar deze vormde geen concurrentie: zijn assortiment grammofoonplaten was voornamelijk volgezongen door gereformeerde kerkkoren met orgelspel, waarvoor wij geen belangstelling hadden”.

Het woeden der gehele wereld (1993)

In deze roman van Maarten 't Hart speelt de hoofdpersoon Alexander orgel in de Maranathakerk in het vissersdorpje. Een belangrijk gegeven is het door hem gespeelde 'tweede deel van de zesde variatie uit de partita 'O Gott, du frommer Gott' van Bach (BWV 767), die Alexander rust geeft.

De virtuoos (1993)

De Virtuoos van Margriet de Moor speelt zich begin 18^e eeuw af. De virtuoze castraat Gasparo ergert zich op een gegeven moment zo aan de begeleidende muziek, dat hij de organist achter het orgel vandaan sleurt en hem in elkaar slaat. En vervolgens vertrekt hij kalm met Carlotta in een koets naar huis.

Helden zijn zwart (1994)

Deze roman van Em. Kummer gaat over Frans Indo-China. Voordat de jonge soldaat Lasalle hiernaar uitgezonden wordt meldt hij zich bij Père Bonaventure om het orgel tijdens de mis te bespelen. De Père is een nuchtere man, die graag drinkt, vaak met een oude jeep het land in trekt en goed kan vertellen over Touaregs.

Transit (1994)

Dit boek van Hella S. Haasse kent een zekere Xenia (ook wel Iks genoemd). Zij herinnert zich op een gegeven moment een kerk binnengelopen te zijn, waar ze werd overdonderd door het orgel. Johann Sebastian Bach klonk er “alsof hij een bovenaards betoog hield waartegen geen weerwoord denkbaar was.”

De wondere wereld van Belcampo (1996)

In deze publicatie van Belcampo komen we een hoofdstuk 'De zwaartekracht' tegen. Hierin spelen een jongetje van 12, een meisje van 22 en een kerkje van 1000 jaar oud een rol. Het meisje oefende 's nachts weleens op het orgel, ook al had zij geen aanleg. Toen zijn klaar was met spelen ontdekte zij, dat ze geen sleutel bij zich had. Ze moest er overnachten, want de volgende ochtend was er pas weer een mis.

Het huis van de zeven zusters (1998)

Elle Eggels schreef dit boek. Geloof, muziek en drank spelen hierin een grote rol. Sebastian is musicus. Hij speelt orgel in de kerk en mondharmonica, leidt het koor, geeft pianoles, dirigeert de harmonie en leert een aantal zusters muziek maken en zingen. De muziek laat de zusters de ellende die ze meemaken vergeten.

Zomerdag (1999)

In *Zomerdag* van Bram Hulzebos, een psychologische roman, speelt meneer Gordiaan als orgelleraar van de jonge Oscar een rol. Deze is verliefd op Inge, de ex van Gordiaan, waarmee hij vreemd gaat.

Een soort Engeland (2001)

Van de hand van Robert Anker verscheen deze roman. Hieruit een mooi citaat over de hoofdpersoon David Oosterbaan, een 53-jarige acteur die erop los leeft en steeds zijn geliefde inruilt voor een

ander: “Het Oosterbaanse orgel broemt zijn labialen, zoemt in zijn prestanten en straalt in de klarinetten en schalmeien van het tongwerk, waarna de bazuin verstomt om de nachthoorn te laten ademen in zijn woning”.

Mozart in de Lage Landen (2002)

Dit boek van Jos van der Zanden is eigenlijk meer een muziekgeschiedenisboek. Hierin onder meer aandacht voor Mozarts reizen met zijn vader en zus, waar hij op het orgel speelt in Antwerpen (kathedraal, 1765) en Haarlem (St. Bavo, 1766).

Steenkind (2002)

Dit boek van Robert Haasnoot kent de volgende passage over de wanhopige hoofdpersoon Wouter: “Ik veer op. MOEDER! Bang dat ze zal wegvlugten durf ik haar niet te roepen. De kerk draait voor mijn ogen; zachtjes zingend moedigt het orgel me aan. Niet bang zijn”. (blz.138)

Lotte Weeda (2004)

In deze roman van Maarten 't Hart is de ik-persoon een bioloog, die tevens begrafenisorganist is. Het verhaal speelt zich af in een gereformeerd dorpje en de hoofdpersoon zelf citeert regelmatig teksten uit de Bijbel: “Speel ik orgel, preek jij over Exodus 20 vers 4”.

Concert voor de Führer (2005)

Deze oorlogsroman van Ton van Reen speelt zich af in 1944 in Grave. Elk moment kunnen geallieerde parachutisten het dorp innemen en Hitlerjugendsoldaat Hermann zit achter het orgel en speelt liederen voor zijn overleden broer en vader. Maar vooral voor zijn beste vriend Manfred. “Hij probeerde zich in te leven in de geest van zijn dode vriend, diens bezieling in zijn spel te leggen, om het concert te spelen dat Manfred voor de Führer had willen geven. Zo’n overweldigend concert dat hij er de Führer mee zou kunnen overhalen de oorlog te beëindigen. Hij was het aan Manfred verplicht.” (blz.17-18)

De thuiskomst (2005)

Van Anna Enquist verscheen deze psychologische roman. Hieruit het volgende citaat: “De mensen zaten geknield en hielden hun ogen gesloten. Zij niet. Ze keek omhoog naar het orgel en zag meneer Hartland achter het dubbele klavier zitten.” (blz. 57)

Tot ik jou vind (2005)

Dit boek van John Irving is een vertaling door Sjaak Commandeur van *Until I find you* uit hetzelfde jaar 2005. Een zekere kerkorganist William Burns is volledig getatoeëerd, een in die wereld bekende obsessie. Zijn zoon Jack, die door hem verwekt zou zijn voordat hij er vandoor ging, gaat met zijn moeder geheel Europa door om hem op zijn verantwoordelijkheden te wijzen. Een roman over het verlies aan onschuld op vele niveaus. Een deel van het verhaal speelt zich af in de schimmige Amsterdamse Oude Kerk-buurt om Willem Vogel te horen repeteren met zijn cantorij.⁹

Het psalmenoproer (2006)

In deze 'documentaire roman' brengt Maarten 't Hart het levensverhaal van een kleine reder, Roemer Stroombreker, die betrokken raakt bij een psalmenoproer, een opstand van 'verpauperde luyden' tegen 'voornamen meesters'. In 1773 werd er in de gereformeerde kerken in Nederland ter vervanging van de eeuwenlang gezongen psalmberijming van Petrus Datheen een nieuwe berijming op last van de Staten-Generaal (!) ingevoerd. Toen was het verzet niet grootschalig, maar dat veranderde twee jaar later, toen het langzame zingen op hele noten werd uitgebannen. De 'korte zingtrant' ('Papenkost' of Lutherse 'dans- en comediezang') leidt her en der tot verzet, maar in Maassluis moest de baljuw van Delft een oproer neerslaan. De vissers, dorpsvrouwen en jongens schelden ds. Van Sprang en de blinde organist Bruyninkhuizen uit en dreigen zelfs het Garrels-orgel (1739) kapot te maken ("en even later gilden tientallen kerkgangers dat ze het orgel omver zouden halen en de pijpen eruit zouden breken"). De organist wordt later in het boek ook nog gemolesteerd, evenals voorzanger Ouboter.

In het boek komt een Groninger organist, Jacob Wilhelm Lustig, 'vlottere muziek' spelen dan hun eigen organist Lootens. Diens voorganger, Joachim Hess, was al snel vertrokken en 'speelt nu op het Moreau-orgel in Gouda'. Johann Ernst Rembt komt als gastorganist om Bach te spelen!¹⁰

Erfstukken (2006)

Een terugblik naar zijn jeugdperiode vinden we in *Erfstukken* van Paul Witteman, van moederskant afkomstig uit de muzikale familie Andriessen: "... de geur van de vochtige kerk in Overveen waar we missen van Perosi en Palestrina zongen, de bruidssuikers na een gezongen mis en het orgelspel van

Jan Mul, die niet voor de kerkgangers speelde maar voor zichzelf." Dit was het 'essayboekje' van de Boekenweek 2006 rond het thema 'Schrijvers en Muziek'.¹¹

Begeerte heeft ons aangerakt (2008)

Dit boek is geschreven door Bert Natter. Tijdens een herdenkingsdienst in een kapel zal Dido spelen op het orgel en haar vriendje Lucas zal het orgel trappen.

Verbroken zwijgen (2008)

Deze verhalenbundel van J. Bernlef bevat het verhaal 'Uit de diepten', waarin hoofdpersoon Alfred bezeten raakt van het orgel en er, steeds na zijn werk, zelf een bouw in zijn schuur. Door de bezetenheid overnacht hij zelfs in de schuur. Uiteindelijk vraagt hij zich af wat er nou te lezen is in zijn bouw-aantekenschrift. Is hij bezig met een schepping voor de vergetelheid? Als hij omkomt in de ijzermijn waar hij werkt, wordt het orgel opgekocht voor 1500 kronen door de gemeente Dannemora.

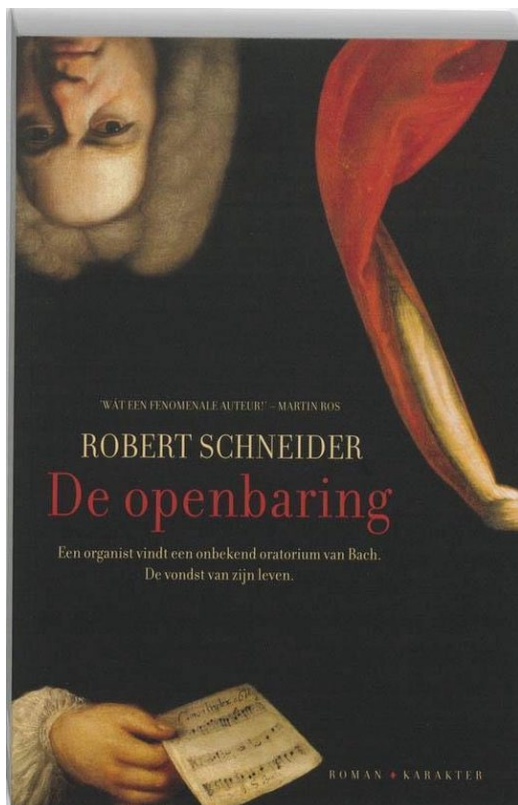
Dorsvloer vol confetti (2009)

In de roman *Dorsvloer vol confetti* van Franca Treur komt een elektronisch orgel (blz.80) en traporgel (blz.110) voor. Op blz. 206-207 lezen we echter over een bruiloft waarbij een tekst gemaakt was op psalm 42: "Terwijl de feestgangers zingen, blij dat ze nog slechts een paar coupletten van een kop koffie verwijderd zijn, loopt het bruidspaar door de haag van bruiloftsgasten naar voren. [...] Het lied sleept zich verder. Ze zingen a capella, op hele noten en even langzaam als in de kerk, zodat ze elke keer halverwege de regel opnieuw adem moeten halen. Dat zijn ze zo gewend. Elke organist die het waagt om in de kerk vlotter te spelen, wordt door de mannenbroeders in de consistorie ontboden".¹²

De openbaring (2007/2010)

Deze roman van Robert Schneider uit 2007 is in 2010 in Nederlandse vertaling verschenen. Dit verhaal draait om organist Jakob Kemper, die al 27 jaar pro deo organist is van de St.- Wenzelkerk in Naumburg an der Salle, dat J.S. Bach "moet hebben gehoord toen hij het orgel in 1746 tezamen met Gottfried Silbermann inspecteerde" (blz.11). Het orgel en de kerk moet gerestaureerd (er vallen zelfs regendruppels door het dak op het orgelfront), maar vier experts van het Bach-genootschap nemen deze 'zelfbenoemde' musicoloog niet serieus en dát steekt hem.

Op kerstavond doet hij een adembenemende ontdekking: in de vermolmde bekisting van het orgel vindt hij het originele manuscript van een onbekend werk van Bach. Kemper ziet meteen dat het een belangrijke compositie is: een groot oratorium gebaseerd op het boek Openbaringen van Johannes. En al snel dringt tot hem door dat dit voor hem de kans van zijn leven is: hij, Jakob Kemper, onbekend en ondergewaardeerd musicus, zal hiermee de aandacht van de internationale muziekwereld op zich vestigen; hij zal rijk en beroemd worden.¹³

Dienstreizen van een thuisblijver (2011)

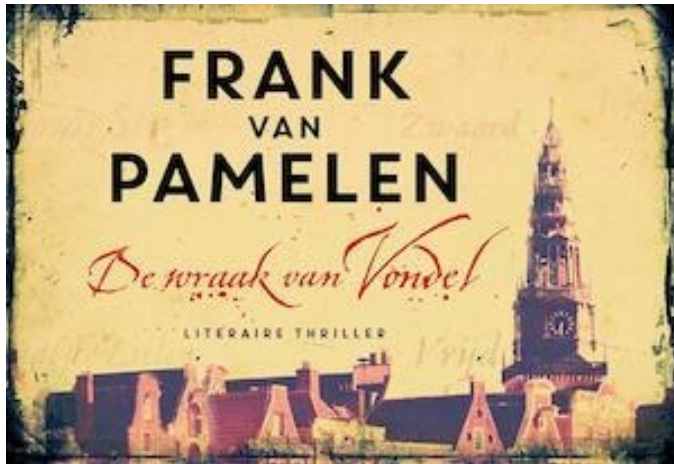
Dit boek van Maarten 't Hart is eigenlijk zijn tweede biografie. In het hoofdstuk 'Catacomben' wordt Maarten na een signeursessie opgewacht door een zeer kinky vrouwelijke dominee, die hem uitnodigt op haar orgel in de kerk te spelen. Hij krijgt echter eerst de catacomben onder de kerk zien, wat een geheime ruimte voor vrouwen is en waar ook attributen liggen van een SM-hoer, die de ruimte huurt. Het spelen op het orgel lukt niet goed, omdat het door slecht onderhoud vals is. Hem wordt voorgesteld, als liefhebber van orgelmuziek, om sponsor te worden van die vrouwengroep, maar dat weigert de schrijver.

Zeevonk (2013)

In deze psychologische roman van Josha Zwaan vertelt hoofdpersoon Freya in een flashback (in Nieuw-Zeeland) over haar passie voor orgelspelen. Dat gevoel heeft ze meer dan pianospelen, maar ze werd niet aangenomen op het conservatorium na een mislukt proefexamen.

De wraak van Vondel (2015)

In deze literaire thriller van Frank van Pamelan komt de componist Sweelinck langs (glas-in-loodraam Rijksmuseum Amsterdam), een gezangbundel van de dichter Rhijnvis Feith en de Muiderkring van P.C. Hooft met de bekende literaire, muzikale bijeenkomsten. Door Vondels rijmregels 'Trap voor trap ten kooze' gaan de hoofdpersonen professor Huizinga en Maaïke in De Nieuwe Kerk in Amsterdam naar het orgel, waarvan de kas is ontworpen door Jacobus van Campen. "De orgelruimte is goddank lichter dan de gang [...] er is net voldoende plaats voor een blankhouten bank met meekleurende pedalen. Drie smalle klavieren zijn half in de marmeren wand verzonken, geflankeerd door goudkleurige handvatten, registers die schreeuwen om geopend te worden".¹⁴

Het laatste vaarwel (2016)

En in deze psychologische roman van Robert Haasnoot wordt hoofdpersoon Albert op 45-jarige leeftijd verliefd op zijn jeugdliefde Evie, die geëmigreerd was naar Canada. Hij werkt in een bibliotheek maar is ook organist in de kerk en hij geeft orgellessen. Daarnaast leidt hij een koor en heeft drie korte affaires gehad met vrouwelijke koorleden, maar geen van die relaties houden lang stand. Evie wil een dag voor haar vertrek naar Canada het orgel zien waarop Albert voor de kerkdienst speelt. Daar kan hij zich niet langer beheersen en dwingt haar vrij hardhandig tot seks. Hij meent “dat elk muziekstuk een reproductie van het liefdesspel is. ‘Alles werkt toe naar de climax van het slotakkoord’, zei ik. ‘Ongewild verraadt elke componist hoe hij het aanpakt in bed’.” (blz.21)

De moeder van Ikabod (2016)

In de verhalenbundel *De moeder van Ikabod & andere verhalen* (2016) van Maarten 't Hart komen we de ik-verteller in 'De moeder van Ikabod' tegen als organist in de kerk, die niet gelooft. En in 'De jonge Amadeus' treedt hij op als organist bij begrafenissen.

De nachtstemmer (2019)

Deze roman van Maarten 't Hart gaat over een orgelstemmer. Eind jaren tachtig van de vorige eeuw krijgt een Groningse orgelstemmer, Gabriël Pottjewijd uit Heiligerlee, werkzaam bij fa. Auerbach & Wüste (dus veel in Duitsland), de opdracht het beroemde Garrels-orgel in Maassluis te stemmen en het Seiffert-orgel van de Gereformeerde Immanuelkerk. De orgelstemmer is eigenlijk invaller voor de vaste stemmer van Pels & Van Leeuwen en gespecialiseerd in Schnitger-orgels. Garrels was een van diens beste leerlingen. De stemmer heeft ervaring tot aan Brazilië en Portugal aan toe en het Portugees komt hem van pas, als een Braziliaanse vrouw en vooral haar autistische 16-jarige dochter goed bij het stemmen van pas komt en zelfs een stageplek krijgt aangeboden. Voor het schrijven van deze roman heeft de auteur een aantal dagen meegelopen met een echte orgelstemmer en het standaardwerk *Orgelbouwkunde* van Oosterhof/Bouwman bestudeerd (blz.5 en 109). En dat blijkt ook uit bijvoorbeeld het starten met register Octaaf 4', de tertsupstelling van Schitger- en Garrels-orgels, de uitleg van een 'hanger' of het langdurige stemmen van mixturen, de plek van de registers (hoofdwerk, rugwerk) en het verschil tussen reine en gelijkzwevende stemming. Ook de funeste verwarming van kerken wordt aangestipt. Zelfs een bijbelregaal (blz.82) komt langs. De nachtstemmer is overigens vernoemd naar Geert Jan Pottjewijd, webmaster van het tijdschrift 'Het Orgel', bij wie de auteur informatie had opgevraagd in 2018.¹⁵

Toen de kraaien (2023)

Hoofdpersoon is Herbert Dumoulin (lees Lambert Erné, de organist en orgelkundige die op 19 maart 1971 overleed). Op de achterflap staat: “Het is 19 maart 2021, de vijftigste sterfdag van Marc Dumoulin's vader. Het meest turbulente tijdperk uit de wereldgeschiedenis is begonnen en Marcus vraagt zich af of zijn vroeg overleden vader, de ooit vermaarde Herbert Dumoulin, voor het coronabedrog zou zijn gevallen. Hij besluit naar hem op zoek te gaan. Wie was de man die hem zo jong in de steek liet, anders dan het enfant terrible van de naoorlogse kerkorgelbouw. Een familiegeschiedenis.” Een roman van Willem Frederik Erné.

Conclusie

Hoewel Nederland per vierkante kilometer de meeste orgels ter wereld zou hebben en talloze organisten, komen deze vrij karig voor in onze Nederlandse taal en literatuur. En er zijn weinig spreekwoorden of gezegdes. Is het orgel te weinig aansprekend? Is de relatie met ‘de kerk’ een stan-in-de-weg? Secularisatie zou voor de moderne literatuur een rol kunnen spelen en door scholieren wordt er sowieso minder gelezen. Feit blijft, dat dit een interessant onderwerp voor nader onderzoek zou kunnen zijn. Ook voor scholieren of studenten. Zo geeft de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) bij het zoekwoord ‘orgel’ ruim 4100 hits en ‘organist’ ook nog een kleine 1500. Wat een rijkdom! Of kijk eens op de website van de Koninklijke Bibliotheek. Wie volgt?¹⁶ We eindigen met een mooie cryptische omschrijving van orgel: ‘Brenge noten voort die de pijp uitgaan’.¹⁷

Deze inventarisatie vraagt uiteraard om meer inhoudelijk diepgang. Wat valt op wanneer je het onderwerp ‘orgel in de literatuur’ door de eeuwen heen bekijkt? Zijn er tendensen waar te nemen hoe het orgel ter sprake wordt gebracht? Wordt het ‘orgel’ als metafoor gebruikt en in welke betekenissen dan? Is er verschil in hoe enerzijds christelijke en anderzijds niet-christelijke auteurs het instrument ter sprake brengen? Zo maar wat vragen die in een vervolgartikel behandeld zouden kunnen worden. Een aardig beginpunt zou het gebruik van het woord ‘orgel’ in de Statenvertaling kunnen zijn. Deze vertaling heeft immers zeer veel invloed gehad op de Nederlandse taal, en wordt tot op de dag van vandaag gezien als een waardevol literair boek (zie bijv. Jan Wolkers).

Ruud Hoogenboom

Voetnoten:

- 1) <https://orgelvlaarding.nl/internationale-orgelweek-2019/internationale-orgelweek-2017/>
- 2) Deze lijst is onder meer samengesteld via samenvattingen op www.scholieren.com; het archief van de tijdschriften en magazines Levende Talen (zoekwoorden orgel en organist) leverde niets op; <https://levendetalen.nl/archief-lt-tijdschriften-2/>
- 3) https://nl.wikipedia.org/wiki/Kapitein_Nemo; <https://klara.be/orgelverhalen>; https://en.wikipedia.org/wiki/Captain_Nemo; <https://disneyparks.disney.go.com/>, P. de Nijs, *Kijken in verwondering; Jules Verne 'Twintigduizend mijl onder de zee'*, in: Bzzletin, jrg.32, 2003-2004, blz.70; op 8 januari 1927 publiceerde Willem Pijper in een recensie van Mendelssohn *Schotse Symfonie*: "Het Scherzo daaruit is wel een van Mendelssohns aardigste stukken: men moet daarbij altijd denken aan Jules Vernes fabuleuze kapitein Nemo, uit *20.000 Mijlen onder zee*, die op zijn orgel, staande in de salon van zijn duikboot Nautilus, melodieën placht te spelen, 'die zich uitsluitend over de zwarte toetsen bewogen, zodat het Schotse muziek leek'". (Willem Pijper, *Het papieren gevaar. Verzamelde geschriften 1917-1947, 2011, blz.211*)
- 4) <https://www.youtube.com/watch?v=iyQFncLE5A>
- 5) C. Studeo, *Overzicht van de inhoud van literaire werken*, 1961, 8^e druk, blz.178-180; bespreking in: *Onze Eeuw*, jrg.10 (1910), blz.321
- 6) Demian op: [https://nl.wikipedia.org/wiki/Demian_\(roman\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Demian_(roman)); L. Stuijbergen, *Trouwens*, in: *De Orgelvriend*, mei 2020, blz.23
- 7) www.bijbelencultuur.nl
- 8) S. Vestdijk, *Ruispijpen, tolganen en prestanten (Bach)*; Verzamelde muziekessays, deel 8; in deel 3 besteedt hij ook aandacht aan Bach's 'Kunst der Fuge', waarvoor hij orgel ook geschikt acht in *Bach en de abstractie*. Er blijkt overigens van de 22-jarige Maarten 't Hart een brief bekend te zijn, geschreven aan zijn idool Vestdijk, waarin deze hem, na lezing van Vestdijks opstel over *De symfonieën van Anton Bruckner* (1966), verzoekt muziekessays te blijven schrijven, César Franck tegenover hem verdedigt én zich verbaast dat Vestdijk bepaalde (orgel)werken van Bach nergens heeft genoemd: <https://vestdijk.com/maarten-aan-simon-wilt-muziek-blijven-schrijven/>; 2016
- 9) <https://www.leestafel.info/john-irving/4550-tot-ik-jou-vind>; J.J. Steensma, *Oud papier, afl.5: Een lubbertrui, een psalter en een opklaporgel*, in: *De Orgelvriend*, sept. 2017, blz.20-22
- 10) *Het Psalmenoproer*, *Arbeiderspers*, 2006; W. Pekelder, *Maarten 't Hart vindt oude trage psalmen net jazz*, in: *Trouw* 10 okt. 2006; G. van der List, boekbespreking, Elsevier, 9 sept. 2006
- 11) P. Witteman, *Erfstukken*, Stg. Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, uitg. Balans, Boekenweekgeschenk 2006, blz.58
- 12) Franca Treur, *Dorsvloer vol confetti* (roman), Prometheus, 2009, 26e druk, 2011
- 13) Robert Schneider, *De openbaring*, 2010, Karakter Uitgevers; van Schneider verscheen in het Duits *Schlafes Bruder*, waarin een zekere Johannes zichzelf leert orgelspelen en het orgel gaat stemmen. Als de organist van de kerk niet meer kan spelen, pleegt deze zelfmoord. Johannes neemt in zijn dorp het spelen over. Als hij op een orgelfeest in de stad het lied 'Kömm, o Tod, du Schlafes Bruder' moet spelen (hij kent het lied niet) improviseert hij maar wat. Uiteindelijk pleegt ook hij zelfmoord. Dit boek is niet vertaald in het Nederlands
- 14) F. van Pamelen, *De wraak van Vondel*, 2015, 2^e druk, Dwarsligger, blz.146-147, 189, 356-357, 471-472, 480-490
- 15) Maarten 't Hart, *De nachtstemmer*, *De Arbeiderspers*, 2019, 5^e druk 2020; G.J. Pottjewijd, *De webmaster en de nachtstemmer*, in: *NotaBene*, okt. 2009, blz.9
- 16) dbnl.nl; www.kb.nl
- 17) *Katholiek Nieuwsblad*, nr.32, 11 aug. 2017

Met dank aan Mark Heerink, Jan Smelik en Jaap Jan Steensma